

АЎТАРСКІЯ МАРГІНАЛІЇ ў ПРАДМОВАХ ФРАНЦЫСКА СКАРЫНЫ

У выданнях Францыска Скарыны прысутнічае значная колькасць змешчаных усходнеславянскім першадрукаром маргіналіяў. Найперш гэта глосы (як тлумачэнні незразумелых слоў і выразаў), або «словы на боцех» (паводле Скарыны). Сам беларускі асветнік прызначэнне глос бачыў у наступным: «Так же положил есми на боцех некоторые слова для людей простых, не рушаючи самое Псалтыри ни в чем же, яко суть онагри, и геродеево жилище, и хлябие и иные слова, которые суть в Псалтыри неразумны простым людем, найдуть е на боцех руским языком, что которое слово знаменуеть» [12, с. 18]. Да вывучэння глос, якія Францыск Скарына змясціў непасрэдна да надрукаваных ім тэкстаў біблейскіх кніг, звярталіся беларускія даследчыкі М. Р. Суднік [13], А. І. Жураўскі [9; 8, с. 121–123], У. В. Анічэнка [1] і інш. Разам з тым, глосы да прадмоў і пасляслоўяў беларускага першадрукара не былі выяўлены.

Другая разнавіднасць маргіналіяў у спадчыне Скарыны — указанні паралельных месцаў Бібліі, або «главы на боцех», «светки или згоды» (паводле Скарыны). Іх значэнне першадрукара патлумачыў такім чынам: «Так же будь ведомо, положил есми некоторые на стороницах в сей Псалтыри главы з разных книг, а то для того, абы знакомито было, иже вси иные светые писма згожаються с Псалтырею и одно на другое светчить. А то, чтучи в tych книгах, иже суть главы на боцех пописаны, найдете» [12, с. 18]. Рускі даследчык П. У. Уладзіміраў пісаў пра «главы на боцех» наступнае: «Гэтых указанняў няма ў царкоўнаславянскіх Псалтырах, але яны сустракаюцца ва ўсіх выданнях біблейскіх кніг Скарыны; пазней такія ж указанні з’яўляюцца ў Астрожскай Бібліі 1580-81 года. Указанні гэтыя ўяўляюць навуковы прыём тлумачэння Св. Пісання, якому прысвечаны сярэднявекавыя лацінскія зборнікі, так званыя *Concordantiae Sacr. Script*» [7, с. 85]. І ніжэй: «Далей Скарына тлумачыць прычыну, чаму ён закрануў увесь склад Бібліі: “Прото ж я, Франциско Скорина, меновал есми ту вси тыи писма зособна, абы есте ведали, иже на стороницах кажных книг моего тружания пописаны суть светки или згоды кратце имены сих вышней именованных писм” [12, с. 33]. Гэтыя “светки или згоды” — указанні на паралельныя месцы ў Св. Пісанні, якія Скарына стаў прыводзіць са свайго першага выдання Псалтыра...» [7, с. 110]. Адзначым, што ўказанні паралельных месцаў Бібліі як спосаб экзегезы ўжываюцца і ў выданнях папярэднікаў Скарыны, напрыклад, чэшская Біблія 1506 г. [10], і ў сучасных выданнях Бібліі [3; 11].

У прадмовах Францыска Скарыны ў даволі значнай колькасці прысутнічаюць маргіналіі, падобныя па знешняй форме да ўказанняў паралельных месцаў Бібліі. Яны выкарыстоўваюцца ў большасці пражскіх прадмоў першадрукара, акрамя прадмовы да кнігі Быцця, прадмоў да Першай, Трэцяй і Чацвёртай кніг Царстваў, першай прадмовы да кнігі Ісуса Сірахава, а ў віленскіх прадмовах глосы сустракаюцца толькі ў прадмове да Паслання апостала Паўла да эфесцаў. Але дадзеныя маргіналіі нельга назваць указаннем паралельных месцаў, бо, па-першае, прадмова і кніга Бібліі з'яўляюцца адзінкамі рознага парадку, і па-другое, «главы на боцех» у прадмовах маюць іншае прызначэнне. Названія маргіналіі найперш маркіруюць чужы тэкст у прадмове і паказваюць яго крыніцу, пры гэтым знаходзяцца непасрэдна каля тэксту, да якога адносяцца, што дазваляе класіфікаваць іх як спасылкі. Разам з тым трэба заўважыць, што такія спасылкі, няхай і блізкія да сучасных навуковых, але маюць дадатковыя функцыі. Калі ўзяць пад увагу сінкрэтычны характар прадмоў Францыска Скарыны, дадзеныя маргіналіі пашыраюць мастацкую прастору прадмоў, уводзяць у іх шырокі біблейскі кантэкст, выступаюць тлумачэннямі да вобразаў і сюжэтаў. Таксама маргіналіі замяняюць цытаты, надаюць прадмовам уласцівасці нелінейнага тэксту, дадаткова сцвярджаюць аўтарытэт Бібліі, паказваюць дасведчанасць аўтара прадмовы, у асобных выпадках утвараюць паказальнік і змест да адпаведных біблейскіх кніг. Усё гэта гаворыць пра тое, што спасылкі з'яўляюцца неад'емнай часткай твораў Францыска Скарыны, якая патрабуе спецыяльнага даследавання. У сваю чаргу, да вывучэння маргіналій Францыска Скарыны да яго прадмоў як да асобнай тэмы не звярталіся.

Усе маргіналіі Францыска Скарыны ў яго прадмовах у залежнасці ад таго, што яны маркіруюць, можна падзяліць на два тыпы:

— спасылкі, якія маркіруюць дакладныя біблейскія цытаты: «И бысть слово Господьне ко мне: Первей, нежели создах тя во чреве, знах тя, и прежде, нежели вышел есь с ложехн, посвятих тя» <<Ерем а>> [12, с. 72; 6, с. 674], (Іер 1, 4–5)¹; «Преселник аз у тебе и пришлецъ» <<Псалом ли>> [12, с. 41; 4, с. 737], (Пс 38, 13). Дадзеныя спасылкі ў першую чаргу называюць дакладнае месца Бібліі, якое цытуецца, чым прапануюць да яго звярнуцца. Гэта дапамагае чытачу ўвайсці ў больш шырокі біблейскі кантэкст па-за межамі самой прадмовы;

— спасылкі, якія маркіруюць біблейскі вобраз або сюжэт: «пост Христов знаменовал» <<Маф д>> [12, с. 55; 4, ст. 200], (Мф 4, 1–2); «А для того царь Навходносор или Камвизей, его же Ездра называет во книгах своих Арьтаксерсос, заповедал евреом, абы не будовали храму Господьня в Ерусалиме»

¹ У першых дужках даецца спасылка Францыска Скарыны, у другіх дужках — крыніца тэксту прадмовы, а ў трэціх — крыніца цытаты паводле Сінадальнага перакладу Бібліі.

<<« Ездра д»> [12, с. 44–45; 5, с. 603], (1 Езд 4). Такія спасылкі адсылаюць да адпаведнага месца Бібліі, у якім шырока раскрываецца змест вобраза або сюжэта, ужытага ў прадмове, што значна пашырае мастацкую прастору тэксту.

Ёсць выпадкі, калі ў прадмове ідзе гаворка пра пэўную біблейскую кнігу, а спасылка ўдакладняе, да якога менавіта месца Бібліі звяртаецца аўтар: «И яко явно ест, иже премудрый царь Соломон многие премудрые притчи и стихи молвил ест, о них же явлено ест нам в третьих книгах Царств царей израилевых» <<г Црс д»> [12, с. 31; 6, с. 446], (3 Цар 4).

Адзначым, што спасылка называе цэлую біблейскую главу, у якой змешчана патрэбная цытата, вобраз ці сюжэт, пры гэтым дадзеныя маргіналія адначасова замяняе сабой біблейскі кампанент, таму становіцца сама своеасаблівым біблейскім кампанентам.

Аналіз паказаў, што паводле прыналежнасці да Старога ці Новага Запавету вылучаюцца:

— старазапаветныя спасылкі: «Исаи а» [4, с. 351], «Быт кз» [4, с. 608], «в Закон сі» [5, с. 9], «Даніл е» [5, с. 602], «Исходь ла» [6, с. 11], «Еклез а» [6, с. 292];

— новазапаветныя спасылкі: «Іоан а Зача а» [4, с. 197], «а Ктим в Зач спв» [4, с. 354], «Лука в» [5, с. 102], «Маф е» [5, с. 707], «Кримл еі Зач рсі» [6, с. 515], «в Кселун Зач соs» [6, с. 702].

У новазапаветных спасылках звычайна пазначаны зачалы, акрамя некаторых выпадкаў: «Вдеан г Зач ф» [4, с. 607], «Лука фі Зач чз» [6, с. 675], «Матф а» [5, с. 102]. Верагодна, першадрукар не выключыў магчымасці выкарыстання сваіх кніг падчас богаслужэнняў.

Выяўлены цікавыя выпадкі, калі Францыск Скарына пры дапамозе спасыллак паказвае наяўнасць у новазапаветнай цытаце звароту да Старога Запавету: «Авраам два сына имел ест: единого от рабыне, а другаго от свободныя. Но той, иже от рабыне, по плоти родися, а иже от свободныя — по обетованию; еже иначей бывають сказаема — сии суть два законы. Един от горы Синай в работу ражая, еже ест Агар, Синай убо гора ест во Аравии, прилучает же ся к нынешнему Ерусалиму, и работает со чады своими. Вышний же Ерусалимъ свободен ест, и той ест мати всех нас» <<«Бытя ка»>, <<«Кгала д Зач сп»> [12, с. 65; 4, с. 607–608], (Гал 4, 22–26), (Быц 21).

Звернем увагу на тое, што ў прадмове да «Паслання апостала Паўла да Эфесцаў» Францыск Скарына называе ў спасылцы толькі нумар главы, а саму назву адпаведнай кнігі падае ў тэксце: «Прото и святыи Павел великую працю имел, нежели навернул их на веру Христову, яко сам о том во Первом послании ко коринфом пишет, глаголя, иже во Ефесе со зверми боряшеса. И для великое любви, юже имаше к ним, внигда шол мимо Ефес во Ерусалим» <Глава еі> [12, с. 115; 2, с. 415], (1 Кар 15, 32).

Актыўнае выкарыстанне старазапаветных і новазапаветных спасылак ускосна гаворыць пра тое, што Скарына ў сваёй перакладчыцкай дзейнасці працаваў адразу з усімі кнігамі і Старога, і Новага Запаветаў.

Па наяўнасці адпаведнай выдадзенай беларускім асветнікам біблейскай кнігі выяўлены:

— спасылкі да кніг, выдадзеных Скарынам: «Вдеан д Зач ві» [4, с. 605], «пслом м» [4, с. 737], «Прычт г» [5, с. 707], «д Црства ке» [6, с. 674];

— спасылкі да кніг, не выдадзеных Скарынам або сёння не вядомых: «Товиф д» [4, с. 602], «Исаи з» [4, с. 197], «Малах а» [4, с. 608], «Лука а Зач г» [4, с. 738]. Усходнеславянскі першадрукар робіць спасылкі на Евангелле (паводле Матфея, Марка, Лукі і Іаана), Апакаліпсіс Іаана Багаслова, Першую і Другую кнігі Параліпаменон, кнігі прарокаў Іезекііля, Ісаі, Іераміі, Малахіі, кнігу Тавіт і Першую кнігу Ездры.

Наяўнасць спасылак да кніг, не выдадзеных Скарынам або сёння не вядомых, ускосна гаворыць аб магчымасці выдання або падрыхтоўкі да выдання гэтых кніг.

У залежнасці ад становішча адносна біблейскай кнігі, да якой напісана прадмова, вызначаны:

— спасылкі, што паказваюць на цытаты або вобразы ці сюжэты з кнігі, да якой напісана прадмова: «Пслом рн» [6, с. 11], «Ниже мв» [5, с. 707], «Притч кв» [6, с. 291], «Нижей а» [6, с. 698]. Каб спаслацца на кнігу, да якой напісана прадмова, Францыск Скарына звычайна выкарыстоўвае спасылкі «Ниже», «Нижей», напрыклад: «Пятое видение, еже было ест часу Дария-царя, о всажении Данилове до ямы ко львомъ и о избавлении его» <<Ниже s>> [12, с. 68; 6, с. 701], (Дан 6). Такія спасылкі дадаткова ўказваюць на змест адпаведнай кнігі і могуць утвараць своеасаблівы змест, напрыклад, у прадмове да кнігі Зыход [4, с. 194–196] ці кнігі прарока Данііла [6, с. 698–704]. Адзначым, што падобныя спасылкі маркіруюць таксама і цытаты: «Лепей ест пойти в дом плачу, нежели в дом пированія» <<Ниже з>> [12, с. 26; 6, с. 387], (Екл 7, 2);

— спасылкі, што паказваюць на цытаты або вобразы ці сюжэты з іншых кніг: «а Пар ки» [6, с. 446], «Быти г» [4, с. 197], «а Кtimo а Зач сп» [4, с. 604], «Данил в» [4, с. 740].

У прадмове да кнігі Лічбы беларускі асветнік пры дапамозе спасылак, якія адсылаюць як да самой кнігі Лічбы, так і да кнігі Зыход, стварае своеасаблівы паказальнік станаў [4, с. 454–459].

Выкарыстанне спасылак на розныя кнігі, а не толькі на тую, да якой напісана прадмова, прымушае меркаваць, што для Скарыны было важным паказаць і адметнасць асобнай біблейскай кнігі, да якой напісана прадмова, і сувязь гэтай кнігі з іншымі.

Звернем таксама ўвагу на асобныя выпадкі цікавых ужыванняў спасылак у прадмовах беларускага першадрукара.

У прадмове да ўсёй Бібліі адзначана спасылка да транслітараванай цытаты: «Бивлос генезеос Ісусу Христу» <<«Маф а Зач а»> [12, с. 45; 4, с. 7], (Мф 1, 1).

У прадмове да кнігі Прамудрасці Саламона да аднаго фрагмента прадмовы прапанаваны дзве спасылкі, якія дапамагаюць раскрыць яго змест: «Яко пишеть о том во третих книгах Царств царей Израилевых и во вторых книгах Паралипомена» <<«Г Црст г»>, <<«в Пор а»> [12, с. 21; 6, с. 291], (3 Цар 3), (2 Пар 1).

Выяўлены паўторы спасылак у межах адной прадмовы і нават на адной і той жа старонцы, як у прадмове да кнігі Лічбы, калі спасылка адносіцца да розных фрагментаў адпаведнай главы: «Вторый стан сынов израилевыхх — Сохот, еже исказуется кущи» <<«Ісход гі»> [4, с. 455], (Зых 13) і «Третий стан их — Гетан, еже исказуется крепость» <<«Ісход гі»> [4, с. 455], (Зых 13).

У прадмове да Псалтыра выяўлена спасылка, якая адсылае адразу да дзвюх глаў адной кнігі: «И сего для поставил ест царь Давыд четырех великих ереов, их же избрал от всех людей, Азафа и Емана, и Ефана, и Идифума, абы гудли на псалтыри пред киотом завета Господня и псалмы абы припевали по вся часы, яко пишеть о том в первых книгах Паралипомена» <<«а Паралипо еі і сі»> [6, с. 11], (1 Пар 15–16).

Такім чынам, маргіналіі Францыска Скарыны ў яго друкаванай спадчыне прадстаўлены гласамі, указаннямі паралельных месцаў Бібліі і спасылкамі. У сваіх прадмовах беларускі першадрукар актыўна ўжывае маргіналіі-спасылкі як да асобных цытат, так і да вобразаў або сюжэтаў, працуе са Старым і Новым Запаветамі. Сярод функцый спасылак дамінантнымі выступаюць вылучальная, замяшчальная і аўтарытарная. Спасылкі з’яўляюцца неад’емнай часткай прадмоў Францыска Скарыны і выступаюць у іх як своеасаблівы біблейскі кампанент.

Літаратура

1. Анічэнка, У. В. Лінгвістычныя традыцыі Скарыны ў Беларусі / У. В. Анічэнка // Спадчына Скарыны: зборнік матэрыялаў першых Скарынаўскіх чытанняў (1986). — Мінск, 1989. — С. 248–255.
2. Апостол. — Вільно: Изд. Ф. Скорины, 1525. — 680 с.
3. Библия: Книги Священного писания Ветхого и Нового Завета: В синодальном переводе с комментариями и приложениями. — М.: Российское библейское общество, 2006. — 2048 с.
4. Біблія: Факсімільнае ўзнаўленне Бібліі, выдадзенай Ф. Скарынаю ў 1517–1519 гадах: у 3 т. — Мінск: БелСЭ, 1990. — Т. 1. — 830 с.
5. Біблія: Факсімільнае ўзнаўленне Бібліі, выдадзенай Ф. Скарынаю ў 1517–1519 гадах: у 3 т. — Мінск: БелСЭ, 1991. — Т. 2. — 807 с.
6. Біблія: Факсімільнае ўзнаўленне Бібліі, выдадзенай Ф. Скарынаю ў 1517–1519 гадах: у 3 т. — Мінск: БелСЭ, 1991. — Т. 3. — 782 с.

7. Владимиров, П. В. Доктор Франциск Скорина (Его переводы, печатные издания и язык) / П. В. Владимиров. — СПб.: Тип. Академии Наук, 1888. — 351 с.
8. Жураўскі, А. І. Гісторыя беларускай літаратурнай мовы: у 2 т. / А. І. Жураўскі. — Мінск: Навука і тэхніка, 1967. — Т. 1. — 372 с.
9. Жураўскі, А. І. Глоса / А. І. Жураўскі // Францыск Скарына і яго час: Энцыклапедычны даведнік. — Мінск, 1988. — С. 308.
10. Мыльнікаў, А. С. «Біблія чэшская ў Венецыі друкаваная» / А. С. Мыльнікаў // Францыск Скарына і яго час: Энцыклапедычны даведнік. — Мінск, 1988. — С. 265.
11. Свяшчэннае Евангелле. — Мінск: Беларуская Праваслаўная Царква, 2007. — 303 с.
12. Скарына, Ф. Творы: прадмовы, сказанні, пасляслоўі, акафісты, пасхалія / Ф. Скарына / уступ. арт. падрыхт. тэкстаў, камент., слоўнік А. Ф. Коршунава, паказальнікі А. Ф. Коршунава, А. В. Чамярыцкага. — Мінск: Навука і тэхніка, 1990. — С. 207.
13. Суднік, М. Р. Гісторыя ўзнікнення і этапы развіцця беларускай лексікаграфіі старажытнай пары / М. Р. Суднік // Працы інстытута мовазнаўства АН БССР. — 1957. — Вып. 4. — С. 81–96.